

Original Article

Ethics in behavioral science researches: Understanding methodology experts' views

Atefeh Nasiri Hamrah¹

1. PhD Student of Higher Education, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: a.nasirihamrah@yahoo.com

Received: 28 Jun 2015 Accepted: 16 Jun 2016

Abstract

Background and Aim: The disciplines of behavioral science, due to their different research nature, require researcher to adhere to some common ethical principles. The present study addresses the various ethical dimensions of behavioral science research.

Materials and Methods: This qualitative study was conducted through a semi-structured interview. The research population consisted of Tehran universities professors of the research methodology in the behavioral sciences fields. A total of 15 professors were selected using purposive sampling and snowball method. Data analysis was performed using deductive content analysis.

Ethical Considerations: Participants' consent was taken and they were assured that the information would be published totally.

Findings: Ethical components in the process of behavioral science research were achieved in the following five stages: ethics in the explanation of the problem (correct identification of the problem; lack of distortion of facts while selecting the subject; the ability and expertise to perform the research; and the importance and necessity of the problem), ethics in data collection (validity of research sample; accuracy in data collection), the use of appropriate and standard instruments; non-bias; respect for privacy and confidentiality and informed consent); ethics in the analysis and interpretation (accuracy of data; honoring the trust, avoiding data fabrication; tolerance and avoid distortion of results); ethics in compiling and disseminating results (no distortion; considering the rights of all authors; citing credible scientific sources) and "paying attention to values and norms of science" which is the component considered as the competency for research.

Conclusion: The ethical issues raised by the research process can be a useful guide for students and researchers in the field of behavioral sciences.

Keywords: Research Ethics; Behavioral Science; Research Process

Please cite this article as: Nasiri Hamrah A. Ethics in behavioral science researches: Understanding methodology experts' views. *Med Ethics J* 2017; 11(41): 25-36.

اخلاق در پژوهش‌های علوم رفتاری: دیدگاه صاحب‌نظران روش‌شناسی

عاطفه نصیری همراه^۱

۱. دانشجوی دکتری رشته آموزش عالی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. Email: a.nasirihamrah@yahoo.com

دریافت: ۱۳۹۴/۵/۶ پذیرش: ۱۳۹۵/۴/۲۶

چکیده

زمینه و هدف: همانطور که ماهیت متفاوت رشته‌ها، روش‌های پژوهشی ویژه‌ای را طلب می‌کند، تبیین ابعاد اخلاقی متناسب با مراحل پژوهشی آنها نیز ضرورت پیدا می‌کند. پژوهش حاضر به بررسی ابعاد مختلف اخلاق پژوهشی در رشته‌های علوم رفتاری پرداخته است. **مواد و روش‌ها:** در پژوهش کیفی حاضر، برای به دست‌آوردن مؤلفه‌ها و نشانگرهای اخلاق در فرایند پژوهش، از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد. جامعه پژوهش شامل اساتید صاحب‌نظر روش تحقیق در حوزه‌های علوم رفتاری دانشگاه‌های تهران بودند که از طریق نمونه‌گیری هدفمند و روش گلوله برفی تعداد ۱۵ نفر از آنان انتخاب شدند. برای تحلیل اطلاعات، از تحلیل محتوای قیاسی و روش کدگذاری باز و مقوله‌ای استفاده شد.

ملاحظات اخلاقی: رعایت حریم خصوصی و رازداری و مشارکت داوطلبانه از جمله ملاحظات اخلاقی بوده است.

یافته‌ها: اصول اخلاقی در فرایند پژوهش‌های علوم رفتاری را می‌توان در ۵ مرحله زیر در نظر گرفت: اخلاق در انتخاب و تبیین مسأله (تشخیص درست مسأله، عدم تحریف حقایق در انتخاب مسأله، توانایی و تخصص پژوهشگر، اهمیت و ضرورت مسأله)، اخلاق در جمع‌آوری داده‌ها (روش نمونه‌گیری و اعتبار آن، دقت در جمع‌آوری داده‌ها، استفاده از ابزار مناسب و استاندارد، عدم سوگیری، رعایت حریم خصوصی و رازداری، رضایت آگاهانه)، اخلاق در تحلیل و تفسیر (صحت داده‌ها، امانت‌داری و پرهیز از داده‌سازی، استفاده از روش تحلیل مناسب، پذیرش نتایج و سعه صدر)، اخلاق در تدوین و نشر نتایج (عدم تحریف گزارش، در نظر گرفتن حقوق نویسندگان، استناد به منابع علمی معتبر، امانت‌داری در استناددهی) و «توجه به ارزش‌ها و هنجارهای علمی» که مورد آخر به عنوان شایستگی ورودی انجام پژوهش تلقی می‌شود.

نتیجه‌گیری: مباحث اخلاقی به دست‌آمده با توجه به فرایند تحقیق می‌تواند راهنمای مفیدی برای دانشجویان و محققین رشته‌های علوم رفتاری باشد.

واژگان کلیدی: اخلاق پژوهش؛ علوم رفتاری؛ فرایند پژوهش

مقدمه

مطالعات تطبیقی در زمینه پژوهش نشان می‌دهد کشورهایی که دامنه پژوهش بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای خود را به ورای مرزهای سنتی گسترش داده‌اند، موجبات شکوفایی جامعه خود را فراهم کرده‌اند (۱). یکی از دغدغه‌های اصلی در پژوهش، میزان اصالت و درستی پژوهش است و رعایت اصول اخلاقی حاکم بر پژوهش چیزی جز رعایت کیفیت در پژوهش نیست (۲)، پژوهش نیز همچون سایر فعالیت‌ها و رفتارهای انسانی می‌تواند جهت‌گیری اخلاقی یا غیر اخلاقی داشته باشد (۳). اخلاق در پژوهش یکی از جدیدترین و پرمناقشه‌ترین شاخه‌های اخلاق کاربردی است که به معنی بررسی امکان و شرایط رعایت قواعد و اصول اخلاقی در پژوهش‌های نظری و عملی است (۴).

به غیر از محققان و استادان و کسانی که به طور آزاد به کار پژوهشی می‌پردازند، در برخی از گزارش‌های مراجع بین‌المللی از جمله یونسکو، دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی که در حال گذراندن پایان‌نامه هستند نیز جزء محققان محسوب می‌شوند (۵). بسیاری از دانشجویان واحدهای درسی رشته خود را در حالی پشت سر می‌گذارند که تنها دانش اندکی در زمینه انجام پژوهش، چگونگی استفاده از ابزار پژوهش و ارزیابی منابع دارند (۶). بدیهی است استناد به نتایج پژوهش‌ها زمانی ارزشمند است که پژوهشگران به رعایت اصول اخلاقی بپردازند. مطالعات نشان داده که بسیاری از دانشجویان و محققان، از اصول اخلاقی حاکم بر پژوهش آگاهی نداشته و حتی برخی دانشجویان دکتری نیز از رعایت این اصول اخلاقی در رساله‌های خود غافل بوده‌اند (۷-۹). شناسایی دقیق‌تر مسائل اخلاقی مرتبط با پژوهش می‌تواند رهیافتی برای بهبود کیفیت پژوهش‌ها باشد.

چالش‌های اخلاقی ویژه‌ای می‌تواند در هر یک از مراحل پژوهش پیش روی محققان هر حوزه قرار گیرد. کشف و تبیین این چالش‌ها و مسائل می‌تواند راهنمای خوبی برای ایجاد الزامات اخلاقی آن رشته باشد. در تحقیقاتی که با انسان، مناسبت‌های فرهنگی، ارتباطات اجتماعی و رفتارهای او سر و کار داریم، به حوزه رشته‌های علوم رفتاری وارد می‌شویم. به

طور کلی علوم رفتاری علمی هستند که رفتار انسان را با استفاده از روش‌های علمی مورد مطالعه قرار می‌دهند. معمولاً علمی چون روانشناسی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی که در آن از روش‌های مشاهده و آزمایش استفاده می‌شود را علوم رفتاری می‌نامند (۱۱). به غیر از علوم رفتاری شناخته شده، از علوم بین رشته‌ای و چندرشته‌ای و مسائل اخلاقی مرتبط با آن‌ها نیز نباید غفلت کرد. به عنوان مثال می‌توان از ماهیت رشته‌هایی چون پزشکی و پرستاری نام برد. Pellegrino و Tomás پزشکی و پرستاری را یک ارتباط دوطرفه بین ابعاد جسمی و روحی بیمار و گروه درمانی دانسته‌اند (۱۰). بدین ترتیب آنگاه که گروه پزشکی و پرستاری با توجه به روابط انسانی حاکم بر موقعیت بر تغییر نگرش و رفتار تأکید کرده و در پژوهش‌های خود این موارد را در نظر می‌گیرند، به حوزه علوم رفتاری پا می‌گذارند و به تبع آن ملزم به رعایت اخلاق ویژه مرتبط با این حوزه‌ها هستند.

سطح و میزان دقت در فعالیت‌های پژوهشی، یکی از مهم‌ترین عواملی است که میزان اصالت و اعتبار پژوهش را تعیین می‌کند. عدم توجه به اصول اخلاقی در مراحل مختلف پژوهش می‌تواند نتایج پژوهش را تحت تأثیر قرار داده و یافته‌ها را دگرگون کند. اتخاذ اصول اخلاقی در مراحل مختلف پژوهش می‌تواند تا حد زیادی از کاستی‌ها و کج‌روی‌های پژوهش بکاهد. از طرفی بسیاری از پژوهش‌ها به واسطه عدم رعایت اصول اخلاقی، آسیب جدی به شرکت‌کنندگان رسانیده‌اند. در ایران تحقیقات مربوط به اخلاق پژوهش در چند سال اخیر گسترش پیدا کرده است. از جمله آن‌ها می‌توان به مطالعه مهارتی و همکاران (۱۳۹۲ ش.) اشاره نمود. آن‌ها در پژوهشی با عنوان اخلاق در فرایند پژوهش علمی، مسائل اخلاقی پژوهشگران در رشته‌های مختلف را به طور کلی بررسی کرده‌اند (۲). هاشمیان‌فر و همکاران (۱۳۹۲ ش.) نیز به مطالعه پیشامدها و پیامدهای تعهد اخلاقی در دانشگاه‌ها پرداخته‌اند. بر طبق یافته‌های به دست آمده، جامعه‌پذیری علمی دانشجویان و پژوهشگران (ارتباطات و تعاملات علمی و انرژی احساسی) در دانشگاه، یکی از عوامل مهم در تعهد هنجاری و اخلاقی در تولید علم است (۱۳).

خنیفیر و همکاران (۱۳۹۰ ش.) در پژوهشی تحت عنوان تبیین مؤلفه‌های اخلاقی و فرهنگی در پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مطالعه پیشینه پژوهشی برخی از مؤلفه‌های اخلاقی را که بیشتر در حوزه‌های ارزشی و صفاتی و فرهنگی بوده، توصیف کرده‌اند (۴). اسلامی اردکانی (۱۳۹۰ ش.) نیز با یک بررسی انتقادی در خصوص جایگاه اخلاق در کتب روش تحقیق نشان داد که در اکثر آن‌ها، فرآیند تحقیق به عنوان امری صرفاً فنی محسوب شده و به اصول اخلاقی یا پرداخته نشده یا به یکسری صفات شخصی بسنده شده و به مسائل اخلاقی که یک پژوهشگر در فرآیند پژوهش با آن‌ها برخورد می‌کند، توجه نشده است (۱۳). خالقی (۱۳۸۷ ش.) در پژوهشی با موضوع اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی به اخلاق پژوهش در این حوزه پرداخته و آنرا در سه بعد ارتباط با مشارکت‌کنندگان در پژوهش، ارتباط با جامعه و ارتباط با پژوهشگر بیان داشته است (۱۶). در آنجا برخی از معیارهای مرتبط با علوم رفتاری و اصول اخلاقی در فرایند مختلف پژوهش به طور کامل اشاره نشده است. لشکر بلوکی (۱۳۸۷ ش.) نیز در پژوهشی به تدوین چارچوب ارزش‌ها و اخلاق حرفه‌ای پژوهش‌های علمی و فناوری پرداخته است. وی با روش مطالعه اسناد و تحلیل محتوای کیفی چارچوبی را در دو محور ذی‌نفعان پژوهش و مراحل پژوهش ارائه داده‌اند که می‌تواند راهنمای خوبی برای کارهای پژوهشی به طور عام باشد (۱۲). نیاز به تشریح و بیان دقیق این اصول، در رشته‌های علوم رفتاری نیز دیده می‌شود. Trevino (۱۹۹۲ م.) نیز در پژوهش خود با عنوان استدلال اخلاقی و اخلاق تجاری، کاربردهایی برای تحقیق آموزش و مدیریت، به برخی از اصول اخلاقی مرتبط با پژوهش در علوم رفتاری پرداخته است (۱۷). Crandall و Diener (۱۹۷۸ م.) با بیانیه‌ای روشن، کار خود را در جهت افزایش دانش و آگاهی از مسائل اخلاقی و ارزش آن در بین محققان علوم اجتماعی آغاز نمودند و به ارائه یک نمای کلی سازمان‌یافته از مسائل اخلاقی و بینش‌های جدید برای محققان با تجربه پرداخته‌اند (۱۸).

همانطور که از پیشینه پژوهش برداشت می‌شود، بسیاری از اصول مطرح‌شده برای اخلاق پژوهش کلی بوده و گاهی به

برخی از رشته‌های علوم رفتاری نیز اشاره شده است، اما همچنان بسیاری از آنان به صورت مدون و روشن تدوین نشده و چالش‌های اخلاقی زیادی مورد غفلت واقع شده است. اغلب پژوهش‌ها نیز معطوف به حوزه‌های اخلاق در علوم زیست‌پزشکی بوده است (۱۶). بدین ترتیب پرداختن به این اصول در حوزه‌های گوناگون، از جمله علوم رفتاری از دیدگاه صاحب‌نظران این حوزه می‌تواند در فهم عمیق الزامات اخلاقی در این رشته‌ها به ما کمک کند. از این رو، پژوهش حاضر به بررسی ابعاد مختلف اخلاق در پژوهش‌های علوم رفتاری می‌پردازد.

مواد و روش‌ها

پژوهش کیفی حاضر به روش تحلیل محتوای قیاسی (۱۹) انجام شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها با ۱۵ تن از اعضای هیأت‌علمی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران (دانشگاه‌های تهران، تربیت مدرس، خوارزمی) که در حوزه روش‌شناسی رشته‌های علوم رفتاری صاحب‌نظر بودند، مصاحبه نیمه ساختاریافته انجام گرفت. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و به روش گلوله برفی انجام شد. بدین ترتیب که ابتدا با تعداد چهار نفر از اساتید صاحب‌نظر در این حوزه مصاحبه انجام گرفته و از آن‌ها خواسته شد تا اساتید دیگری را معرفی کنند. اطلاعات به دست‌آمده پس از مصاحبه با ۱۵ نفر از اساتید به مرحله اشباع رسید. سؤالات به صورت باز پاسخ با توجه به هر مرحله از پژوهش و با نظر به یافته‌های قبلی پرسیده می‌شد. لازم به ذکر است که قبل از مصاحبه با تمامی شرکت‌کنندگان هماهنگی لازم برای زمان و مکان مصاحبه صورت گرفت. طول مدت هر جلسه متفاوت و از ۲۰ دقیقه تا بیش از یک ساعت در نوسان بود. فرایند تحلیل محتوای کیفی در پژوهش حاضر به شرح زیر و با استفاده از روش کدگذاری صورت گرفت.

- پیاده‌نمودن اولیه مصاحبه‌ها به صورت دقیق و خط به خط در قالب فایل‌های متنی.

- کدگذاری باز شامل خواندن خط به خط داده‌ها، استخراج مفاهیم و جملات اصلی، تشکیل مقولات و طبقات اولیه با استفاده از نرم‌افزار اطلس (Atlas.ti).

مصاحبه، مقوله‌های اولیه استخراج و مقوله‌های مرتبط براساس چارچوب مراحل تحقیق دسته‌بندی شدند (جدول ۱).

جدول ۱: مؤلفه‌های اخلاق در مراحل مختلف پژوهش‌های علوم رفتاری

مؤلفه	زیر مؤلفه‌ها
اخلاق در انتخاب و بیان مسأله	- تشخیص درست مسأله - بیان واقعیت و عدم تحریف حقایق در انتخاب موضوع - توانایی و تخصص انجام پژوهش - اهمیت و ضرورت مسأله
اخلاق در جمع‌آوری داده‌ها	- روش نمونه‌گیری و اعتبار جامعه - دقت و صحت در جمع‌آوری داده‌ها - استفاده از ابزار مناسب و استاندارد - عدم سوگیری در پژوهش‌های کیفی - حریم خصوصی و رازداری - رعایت حقوق شرکت‌کنندگان - رضایت آگاهانه شرکت‌کنندگان
اخلاق در تحلیل و تفسیر	- صحت و دقت داده‌ها - امانت‌داری و پرهیز از داده‌سازی - عدم جهت‌گیری - استفاده از روش‌های تحلیلی مناسب - پذیرش نتایج و سعه صدر
اخلاق در تدوین و نشر نتایج	- عدم تحریف نتایج در گزارش‌ها - در نظر گرفتن حقوق تمامی نویسندگان - استناد به منابع علمی معتبر - امانت‌داری و نقل قول مستقیم و غیر مستقیم
روحیه علمی و توجه به ارزش‌های علمی	- ارزش‌نهادن به علم و محتوای رشته خود - باورهای مثبت علمی - دانستن منطق کاوش علمی - برونداد علمی را سریع و آنی نداند - شناخت کافی از علم و شبه علم - آگاهی از وجود خطای پژوهش و قطعی‌ندانستن علم

۱- اخلاق در انتخاب و تبیین مسأله

اولین مرحله در هر پژوهش که نقطه آغازین پژوهش رسمی را رقم می‌زند، انتخاب دقیق مسأله پژوهش است. محقق با انتخاب دقیق مسأله و تعریف حدود آن، راه اصلی پژوهش را مشخص می‌کند. در مرحله انتخاب و تبیین مسأله، هنگامی فرد می‌تواند پژوهشی را آغاز کند که با توجه به

- کدگذاری مقوله‌ای شامل طبقه‌بندی داده‌ها، مشخص نمودن زیرطبقات و تشکیل طبقات نهایی با توجه به مراحل پژوهش برگرفته از مبانی استنادی.

برای حصول اطمینان از دقت مطالعه، از ملاک‌های Guba و Lincoln (۱۹۸۵م.) استفاده شد (۲۰). برای اعتبار داده‌ها پژوهشگر سعی نمود تا مدت مصاحبه با برخی از صاحب‌نظران علاقمند را افزایش دهد. برای انتقال‌پذیری نتایج به دست‌آمده، مقوله‌های استخراج شده در اختیار ۵ نفر از اساتید روش تحقیق که سه نفر از آن‌ها جزء گروه مشارکت‌کننده بودند و دو نفر خارج از گروه مشارکت‌کننده اولیه بودند، قرار گرفت و میزان انطباق یافته‌ها با آنچه آنان اشاره کرده بودند، بررسی شد. همچنین میزان ارتباط هر یک از گویه‌ها با مؤلفه‌های مربوطه نیز مورد بازنگری قرار گرفت. برای ملاک اطمینان‌پذیری، محقق قبل از بازنگری گویه‌ها و مؤلفه‌ها توسط اساتید مشارکت‌کننده قبلی، داده‌ها را دو بار به صورت جزئی با یکی از اساتید مطلع در زمینه روش تحقیق، مورد بازنگری و اصلاح قرار داد. برای ملاک تأییدپذیری نیز، متن برخی از صحبت‌های اساتید به صورت مکتوب گزارش شد.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت تمامی اساتید در پژوهش به صورت داوطلبانه و با آگاهی از اهداف تحقیق صورت گرفته است. برای ضبط و یادداشت‌برداری از آنان اجازه گرفته شد و به آن‌ها اطمینان خاطر داده شد که اطلاعات به دست‌آمده به صورت گروهی منتشر شده و مشخصات آنان به صورت محرمانه حفظ خواهد شد.

یافته‌ها

مشارکت‌کنندگان در این پژوهش شامل ۱۱ نفر از اساتید روش تحقیق، عضو هیأت علمی دانشگاه‌های تهران، تربیت مدرس و خوارزمی در رشته‌های علوم رفتاری (علوم تربیتی، روانشناسی، جامعه‌شناسی، جغرافیا و مدیریت) بودند. تعداد ۴ نفر نیز از دانشجویان دکتری تازه فارغ‌التحصیل شده و مدرس درس روش تحقیق بودند. پس از تحلیل داده‌های حاصل از

کمبودهایی که در پیشینه پژوهش در حوزه‌های نظری، مباحث تبیین‌نشده، مطالعات محدود در آن حوزه، متغیرهای در نظر نگرفته شده، محدودیت‌های روش‌شناسی قبلی، نوع مطالعه یا ابزار مورد استفاده، ملاحظه می‌کند، نیاز به تبیین و بررسی بیشتری ببیند (۲۱). مهم‌ترین موضوعاتی که اساتید در مصاحبه‌ها بر آن تأکید داشتند، موارد زیر بوده است:

۱-۱- تشخیص درست مسأله: هنگامی یک پژوهش

آغاز خواهد شد که محقق مسأله‌ای را شناسایی کند، در این میان باید تفاوت بین مسأله و مشکل را دانسته و از طریق بررسی پیشینه کمبودها را تشخیص دهد. برای مثال یکی از اساتید روش‌شناسی علوم تربیتی معتقد است که: «وقتی که شما مسأله‌یابی می‌کنید، اخلاق، یعنی مسأله واقعی را شناسایی کنید. مسأله‌یابی به عنوان یک چیز دکوره دیده نشه، اما الان به عنوان یک چیز دکوری نگاه می‌شه، این که واقعاً بتونیم مسأله و دغدغه را شناسایی بکنیم. اکثر پژوهش‌ها در رشته علوم رفتاری از قبل مهندسی شده است، یعنی وقتی می‌گیم به دنبال پژوهش باش اونم تأیید می‌کنه و استاد راهنما می‌گه این دو تا متغیر را بزار. بعد شما می‌گین این متغیر را هم بذارم اشکال نداره؟ می‌گه نه می‌گه پس این دو تا متغیر را هم بزار بشه شش هفت تا یک مدل‌سازی معادلات ساختاری انجام بده! اینا مسأله‌سازی هست نه مسأله‌یابی! یکی از ایرادات اینه که ما مسأله‌هامون مسأله‌های واقعی نیست، همه را ساختیم، گوشه کنار همدیگه گذاشتیم و این متغیر را به اون یکی متغیر ربط دادیم، برای این که ذهنمون یک ذهن آماری هست.»

۱-۲- بیان واقعیت و عدم تحریف حقایق در انتخاب

موضوع: پژوهشگر ممکن است در همان ابتدای بررسی خود متوجه عدم شکاف خاص در آن مسیر نشود و در میانه راه پاسخ بسیاری از پرسش‌های خود را به دست آورد. صرف این که تحقیق صورت گرفته و مسیری را طی کرده باشد، مسؤولیت اخلاقی او این است که از کتمان حقایق پرهیز کند. در این خصوص یکی از اعضای هیأت علمی دانشگاه بهشتی این‌گونه بیان می‌کند که: «مثلاً گاهی پژوهشی را داریم انجام می‌دهیم و در میانه راه می‌فهمیم که قبلاً انجام شده است و ما آن را

پنهان می‌کنیم و به جای پیگیری سؤال جدید همان سؤال را که قبلاً به پاسخ رسیده است را انجام می‌دهیم.»

۱-۳- توانایی و تخصص انجام پژوهش: از جمله موارد

مهم اخلاقی در این مرحله، انجام پژوهش بر اساس توانایی پژوهشگر است. بنابراین صلاحیت علمی، افق دید و شخصیت خود محقق مسأله‌ای اخلاقی است؛ پژوهشگران فقط باید به مطالعه مسائلی بپردازند که صلاحیت پرداختن به آن‌ها را دارند (۲۱). در این خصوص یکی از اعضای هیأت علمی دانشگاه تهران معتقد است: «در انتخاب موضوع تحقیق پژوهشگر باید توانایی خود را مد نظر قرار بده و بر اساس آن موضوع را انتخاب کند. توانایی تخصصی پژوهشگر در صورت‌بندی مسأله تحقیق و انجام‌دادن تحقیق نقش به سزایی دارد. فردی که به دانش زیربنایی زمینه مورد پژوهش تسلط ندارد، به سختی می‌تواند حتی به بیان موضوع مناسب تحقیق بپردازد و و طرح پژوهشی را تدوین و اجرا کند.»

۱-۴- اهمیت و ضرورت مسأله: مقوله‌ای که در تحقیق

بسیار قابل توجه است، اهمیت و ضرورت تحقیق است. محقق باید مشخص کند که این تحقیق در چه زمینه‌ای از اهمیت بیشتری برخوردار است و این امر، می‌تواند حتی در ارائه طرح تحقیق، بررسی ادبیات و پیشینه تحقیق، نقش اساسی ایفا کند (۲۲). در این خصوص یکی از مشارکت‌کنندگان اظهار می‌دارد: «ضرورت یک مسأله پژوهشی مهم است. مسائل قابل تحقیق ممکن است به سهولت به ذهن آید، اما آن مسائلی نباشد که در دانش پژوهشی نقش مهمی را ایفا کند یا موجب بهبود امور شود. برای همین از همون اول هنگامی که مسأله خودت رو انتخاب می‌کنی، باید بگی چرا این مسأله را انتخاب کردی؟ چون این مسأله با زندگی صد نفر آدم سر و کار داره؟»

۲- اخلاق در جمع‌آوری داده‌ها

از جمله مهارت‌های پژوهشی می‌توان به یافتن و پردازش ادبیات تحقیق از منابع مختلف، آگاهی از روش‌های تحقیق در دسترس و به کارگیری آن، آگاهی از روش‌های نمونه‌گیری، ابزار تحقیق، آشنایی با دانش کامپیوتر به منظور جستجوی متن و... اشاره کرد (۲۳). در هر یک از این زمینه‌ها می‌توان موارد عدم رعایت اخلاق و نقض حقوق اخلاقی را مشاهده کرد،

از جمله مهم‌ترین دغدغه‌های اخلاقی در این مرحله می‌توان به موضوعات ذیل اشاره نمود:

۱-۲- روش نمونه‌گیری و اعتبار جامعه پژوهش: در

تحقیقاتی که هدف تعمیم نتایج به جامعه بزرگ‌تر است، برای رسیدن به اعتبار جامعه، پژوهشگران کمی باید نمونه خود را به صورت تصادفی از جامعه تعریف‌شده‌ای که قصد دارند یافته‌ها را به آن تعمیم دهند، انتخاب کنند. به علاوه این نمونه باید از حجم مناسبی برخوردار باشد تا معرف جامعه آماری پژوهش ما باشد (۲۱). پژوهشگر موظف است هر یک از این مراحل را به دقت رعایت کرده و بر مبنای آن پژوهش را انجام دهد، اما گاهی روش‌های نمونه‌گیری و حجم نمونه به طور واقعی بیان نمی‌شود. یکی از مشارکت‌کنندگان به مصداقی در این زمینه اشاره داشتند: «در جایی دیگر ممکن است ما نمونه‌گیری اتفاقی انجام دهیم و می‌نویسیم که نمونه‌گیری تصادفی است. در صورتی که این دو تا بسیار تفاوت دارند، تعمیم و نتیجه‌گیری در مورد آن نمونه و جامعه هم بی‌معنا می‌شود.»

۲-۲- دقت و صحت جمع‌آوری داده‌ها: یکی از اصلی‌ترین

بخش‌های هر کار پژوهشی، جمع‌آوری داده‌ها است. دقت در جمع‌آوری داده‌ها مربوط به کنترل کیفیت داده‌هاست. کنترل از نظر دقت جمع‌آوری و ثبت داده‌ها، بازبینی داده‌ها، اصلاح خطاهای احتمالی، مشخص کردن نرخ تکمیل و در نهایت اصلاح پرسشنامه و بازنگری آن. یکی از اعضای هیأت علمی دانشگاه تهران در این خصوص می‌گوید: «دقت در جمع‌آوری داده‌ها، عاملی است که می‌تواند دقیقاً روی یافته‌ها تأثیر بگذارد و می‌تواند یک پژوهش را درست یا نادرست کند. این‌که محقق چقدر وقت می‌ذاره که نمونه‌اش پاسخگوی سؤالات او باشد، ممکنه در مصاحبه یک ساعت وقتی که هست هر جور شده مخاطب را جلب کنی که بهت جواب بده، یا وقتی پرسشنامه را در اختیارش می‌گذاری، تا چه اندازه سؤالات را فهمیده؟ تا چه اندازه همه پرسش‌ها را جواب داده؟ ... اینا می‌شه دقت اندازه‌گیری در جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه‌هایی که کامل پر نشده و یا حتی شانس زده شده باعث می‌شه داده‌ها در نتایج تأثیر بذاره.»

۲-۳- استفاده از ابزار مناسب و استاندارد: یکی از

عواملی که بر روایی داخلی پژوهش اثر می‌گذارد، ابزار استاندارد برای جمع‌آوری داده‌هاست. وسایل و ابزار اندازه‌گیری باید در حله نخست دقیق و معتبر و پایا بوده و در مرتبه بعد به گونه‌ای صحیح مورد استفاده قرار گیرند. عدم رعایت پایایی و روایی ابزار، عدم آشنایی با نحوه استفاده از ابزار، عدم سنجش درستی و دقت آن‌ها قبل از به کارگیری آن (که ممکن است نتایج نامطلوبی را برای مشارکت‌کننده به همراه داشته باشد)، همگی می‌تواند نتایج تحقیق را دستخوش تغییر قرار دهد. هنگامی که ابزار مورد استفاده از دقت و اعتبار و روایی برخوردار نیست، نتایج صحیحی هم از تحقیق به دست نخواهد آمد (۲۴). در این مورد نظر یکی از مشارکت‌کنندگان این گونه است: «نحوه اندازه‌گیری داده‌ها هم بسیار مهم است، اگر اندازه‌گیری درست نباشد ممکن است پژوهش او اشتباه باشد. ابزاری را درست انتخاب کند، ابزار مثل: مقیاس‌هایی که استفاده می‌کند، از چه روشی باید برای گردآوری داده‌ها استفاده کند. منطق انتخاب اون ابزار بسیار مهم است، صرف آسان بودن استفاده از ابزار، دلیل موجهی برای استفاده کردن آن نیست، خیلی از دانشجویان این مورد رو در نظر نمی‌گیرن، پس چطور می‌خوان یه یافته معتبر داشته باشن، در واقع ابزارها باید از روایی و پایایی مناسبی برخوردار باشند.»

۲-۴- عدم سوگیری در پژوهش: یکی از روش‌های

عملی برای اندیشیدن در بحث روایی، توجه به خطاها و سوگیری‌ها، خصوصاً در تحقیقات کیفی است. در خصوص اهمیت این موضوع یکی از اعضا این‌گونه بیان داشتند: «در تحقیقات کیفی عمدتاً روش‌های جمع‌آوری اطلاعات مشاهده و مصاحبه است، احتمال داره که محققان ارزش‌ها و تعصباتشان باعث شود تا طرح تحقیقاتی مورد سوگیری قرار بگیره و نتایج دچار تغییر بشه، برای همین باید سعی کنه از این تعصبات و سوگیری‌ها دوری کنه، در واقع اثر محقق باید به حداقل برسه، در تحقیقات کیفی خود محقق تصمیم می‌گیره که روی چه چیزی تمرکز کنه، در این موارد باید آنچنان خبره باشه و یا از نظر متخصصان و افراد دیگه توی این زمینه پرس‌وجو کنه که برخی سوگیری‌ها در این زمینه از بین بره، محقق می‌تونه از

۳- اخلاق در تحلیل و تفسیر داده‌ها

مؤلفه دیگر، استنتاج‌های صورت گرفته به واسطه تحلیل و تفسیر یافته‌هاست. تحقیقات در صورت‌های مختلف کمی، کیفی و ترکیبی در نهایت نیازمند تفسیر هستند. از موضوعات این مؤلفه می‌توان به صحت و دقت داده‌ها، رعایت امانت در داده‌ها و عدم داده‌سازی، عدم جهت‌گیری، استفاده از روش تحلیل مناسب با توجه به هدف و عدم تحریف نتایج در تفسیر یافته‌ها و سعه صدر اشاره کرد.

۳-۱- صحت و دقت داده‌ها: زمانی که داده‌ها با استفاده

از روش‌های مختلف به دست آمد، لازم است کیفیت داده‌های جمع‌آوری شده بررسی شود. پژوهشگر بایستی صحت و دقت اطلاعات را در این موارد بررسی کند تا نتایج حاصل از تحلیل درست باشد. در این باره یکی از اعضای هیأت علمی بیان می‌دارد که: «اخلاق در تحلیل، یعنی تحلیل داده‌ها را درست انجام بده، فرد فن تحلیل صحیح رو بلد باشه، اگه داده‌های ما داده‌های کمی باشد، بعد از گردآوری داده‌ها و قبل از شروع تحلیل، بایستی داده‌ها رو واکاوی کند، آیا افراد سؤال‌ها را متوجه شده‌اند؟ به درستی جواب دادند؟ داده‌ها رو غربالگری بکنه، یه ارزیابی از کلیت داده‌هایی که به دست آورده داشته باشه، پیش‌فرض‌های آماری رو برای تحلیل‌هاش در نظر بگیره، اگر کار کیفی باشه در حین و در فرایند تحقیق و گردآوری داده‌ها تحلیل صورت می‌گیره، اون موقع باید از داده‌هاش مطمئن باشه از لحظه اول تا آخر پژوهش باید اینارو در نظر بگیره.»

۳-۲- رعایت امانت در داده‌ها و عدم داده‌سازی:

پژوهشگر موظف است تنها از اطلاعات و داده‌هایی که از پژوهش به دست آورده استفاده کند و آن‌ها را تجزیه و تحلیل کرده و نتایجی را بر مبنای آن استخراج کند. متأسفانه یکی از بی‌اخلاقی‌های آشکار داده‌سازی و یا استفاده از داده‌های دیگران برای رسیدن به اهداف خاص می‌باشد. یکی از اعضای هیأت علمی در صحبت‌های خود این مسأله را این‌گونه مطرح کردند: «متأسفانه ما خیلی از چیزهامون رو از دست می‌دیم، مثلاً داده‌پردازی و داده‌سازی‌هایی که صورت می‌گیره رو چطور می‌شه نادیده گرفت؟ اصلاً منظور ما از پژوهش چیست؟»

روش‌هایی که برای اعتباریابی در تحقیقات کیفی گفته شده در فرایند پژوهش خودش استفاده کنه که به سوگیری دچار نشه.»

۵-۲- حریم خصوصی و رازداری: محقق نباید اطلاعاتی

درباره حریم خصوصی و ویژگی‌های شخصیتی مشارکت‌کنندگان به دیگران گزارش کند. شرکت‌کنندگان در تحقیق باید از آغاز کار مطلع شوند که چه کسانی به اطلاعات دسترسی خواهند داشت. در ارتباط با این موضوع عضو هیأت علمی دانشگاه خوارزمی این‌گونه بیان می‌کند که: «باید حقوق شرکت‌کنندگان را در نظر بگیره، ما حق نداریم به حریم شخصی افراد وارد بشیم و محقق باید اطلاعات رو محفوظ نگه داره، خصوصاً وقتی یه موضوع حیاتی پیش میاد، باید در حفظ و نگهداری اون اهتمام داشته باشه، از راه‌کارهایی استفاده کنه که افراد شناسایی نشوند.»

۶-۲- رعایت حقوق انسانی شرکت‌کنندگان:

شرکت‌کنندگان باید در جریان هدف پژوهش قرار بگیرند، اگر مطلع‌نمودن مشارکت‌کنندگان قبل از گردآوری اطلاعات موجب مخدوش شدن نتایج شود، محقق باید به آن‌ها اطمینان دهد که در پایان آنان را از برخی اهداف مطلع خواهد کرد. یکی از مشارکت‌کنندگان این مورد را این‌گونه بیان داشتند: «پژوهش یه اصولی واقعی داره که این اصول، اصول تخطی‌ناپذیرند، یعنی شما نمی‌تونید پژوهشی رو انجام بدید که به آزمودنی آسیب بزنید. اولین حقوقش حقوق انسانی هست! پژوهشگر باید اطمینان حاصل کنه که پژوهش حداقل ضرر را برای افراد داشته باشه، هیچ ضرر جسمی، روانی، قانونی یا اجتماعی برای اون نداشته باشه، آیا راه‌کاری رو برای پیشگیری از این صدمات در نظر گرفتن؟ این‌ها مهم هست...»

۷-۲- رضایت آگاهانه افراد شرکت‌کننده: پژوهشگران

باید همه آزمودنی‌ها را از وقایعی که در خلال پژوهش روی خواهد داد، مطلع سازند. «هر فردی باید در جریان این موضوعات قرار بگیره، باید از تحقیق و جریان اون آگاه باشه، هر وقت خواست حق اون هست که از پژوهش کنار بکشه، این هنر محقق هست که رضایت اونارو چطور جلب کنه که اونارو برای ادامه مسیر تشویق کنه.»

۳-۳- پرهیز از جهت‌گیری: گاه اتفاق می‌افتد که محقق

در حین تفسیر داده‌ها، متوجه برخی نتایج می‌شود که با فرضیه‌ها یا سؤالات اولیه او همسویی ندارد، در این موارد ممکن است داده‌ها را دستکاری کرده یا برخی تغییرات را در حین تفسیر و تحلیل داده‌ها اعمال کند، از این نظر او باید واقف باشد که این نتایج برگرفته از تحقیق اوست و نباید دخل و تصرفی را در داده‌های به دست آمده داشته باشد. یکی از اساتید این‌گونه بیان کردند: «صداقت داشتن و عدم تحریف گزارش بسیار مهم است، برخی از پژوهشگران علاقمند هستند که به جواب مثبتی در خصوص فرضیه خود برسند و ممکن است داده‌ها را دستکاری و تحریف کنند، اما پژوهشگر دنبال جعل موضوع نیست، به دنبال کشف موضوع است.»

۳-۴- استفاده از روش‌های تحلیل مناسب: هنگام

جمع‌آوری اطلاعات و بر حسب ماهیت پژوهش و سؤالاتی که مطرح شده است، محقق باید روش‌های مناسبی را برای تحلیل یافته‌هایش به کار بگیرد. در این مورد یکی از اعضای هیأت علمی این‌گونه بیان داشتند که: «خیلی از روش‌ها را ما طوطی‌وار یاد گرفته‌ایم. هر کدام از روش‌ها با شیوه‌های خاص خودش تحلیل می‌شود، آزمون‌های مختلف آماری یا در بخش کیفی، تنها چیزی که به فکر این هستیم که کدگذاری کنیم و چند تا کلمه بسازیم و... در حالی که باید بدونیم که روش مردم‌نگاری روش تحلیل خاص خودش رو داره، وقتی پدیدارشناختی استفاده می‌کنیم، خیلی باید عمیق‌تر بشیم، روش گراند تئوری استفاده می‌کنیم، باید به سمت نظریه‌پردازی بریم. این بینش تحلیل‌گری درست، می‌تونه کمک کنه که این پژوهش به خوبی انجام بشه.»

۳-۵- قدرت پذیرش نتایج و داشتن سعه صدر: محقق

باید نسبت به نتایجی که از پژوهش او حاصل می‌شود، سعه صدر داشته و بدون سوگیری و جانب‌داری نتایج به دست آمده را بپذیرد و آن را منعکس کند. بر طبق نظر پوپر، علم از این طریق پیشرفت می‌کند که ادعاهای خود را در معرض آزمون‌های تجربی بگذارد که به معنای روادانستن ابطال آن‌هاست. در این خصوص یکی از اساتید این‌گونه بیان کردند که: «محقق نباید نسبت به یافته‌ها تعصب داشته باشد. باید

پذیره که هیچ کاری کامل نیست، هر کاری می‌تونه مورد نقد قرار بگیره و نقد ناشی از سوگیری نیست. بنابراین در مقابل نقد دیگران نباید جبهه‌گیری کند، این مخالف با اصل اول، یعنی ذهن باز و ذهن خلاق است. در مقابل یک نقد منطقی باید قدرت پذیرش داشته باشیم. این یعنی ذهن منعطف‌داشتن.»

۴- در تدوین و نشر نتایج

تدوین و نشر نتایج متمرکز بر صحت نتایج و همچنین چگونگی گزارش‌ها است. به دلیل این‌که یافته‌های به دست آمده با نظرات بقیه همسو نبوده، نباید آن‌ها را کنار گذاشت.

۴-۱- عدم تحریف نتایج در گزارش‌ها: یکی از مراحل

که ممکن است اثرات سلسله مراتبی زیادی در پی داشته باشد، مرحله گزارش یافته‌هاست. علم بر مبنای تحقیقات پیشین و یافته‌های محققان پیشرفت می‌کند، اگر تحقیقات انجام شده با صحت و درستی گزارش نشوند، اثرات زیان‌باری را بر جای خواهد گذاشت. یکی از اساتید در این زمینه می‌گوید: «اگر نتایج تحقیقات سوگیری داشته باشه، مثلاً همین مقاله‌ها یا پایان‌نامه‌های دانشجویان به نوعی وارد جامعه علمی خودش می‌شه و بهش استناد داده می‌شه. اگه کار و کیفیت اون مناسب نباشه و تحریف شده باشه، علم توی اون حوزه دستخوش تحریف می‌شه.»

۴-۲- در نظرگرفتن حقوق تمامی نویسندگان: در

اسناد معتبری چون بیانیه اخلاق در انتشار آثار پژوهشی، به طور ویژه‌ای به حقوق مؤلفان و نویسندگان اشاره شده است. هر یک از افرادی که سهمی در پژوهش داشته‌اند، از نظر اخلاقی باید حقوقشان محفوظ مانده و در گزارش‌ها نامشان قید شود. یکی از مشارکت‌کنندگان این‌گونه بیان داشتند که: «متأسفانه دیده شده که دانشجویان می‌روند و مطالب دیگران رو میارن و به نام خودشون به ثبت می‌رسوند و این کار از نظر اخلاقی درست نیست، دانشجو باید امانت‌دار باشه. وقتی پژوهشی انجام می‌شه، باید اسامی همه کسانی که مشارکت کردند رو بنویسه، تأثیر نویسندگانش باید مشخص بشه.»

۴-۳- استناد به منابع معتبر و مرتبط: پژوهشگر باید

از منابع علمی و معتبر استفاده کند، چراکه کوتاهی در این مورد نیز منجر به مخدوش‌شدن نتایج می‌شود یکی از

مشارکت‌کنندگان در این خصوص چنین بیان کردند که: «منابع بسیار زیاد است، اما توانایی تشخیص منابع معتبر، حتماً باید ژورنال‌های مختلف را بشناسد، معتبر بودن آن‌ها، ضریب تأثیر داشتن یا نداشتن، البته این منابع باید مرتبط هم باشد، گاهی منابع معتبر هست، اما مرتبط نیست.»

۴-۴- امانت‌داری و نقل قول مستقیم و غیر مستقیم:

شیوه نقل قول و استناد باید به دقت صورت گرفته و محقق بر اساس نحوه بهره‌گیری از منابع دیگران، استناد درست را بر حسب قوانین نقل قول اعمال کند. یکی دیگر از اعضای هیأت علمی چنین می‌گوید: «و اگر چیزی رو از کسی نقل می‌کنه، رفرنس بده و اینطور تلقی نشه که دانشجو داره اینارو از خودش نقل می‌کنه، رفرنس دادن چیزی هست که تمام بزرگان دینی و اخلاقی و اجتماعی ما در مطالبشون نقل قول می‌کنن از بزرگان، هیچ اشکالی هم نداره، شیوه درست نقل مطالب رو بدونه و به خواننده کمک کنه.»

۵- توجه به ارزش‌ها و هنجارهای علمی

یکی دیگر از موارد اخلاقی مهم که می‌تواند پایه‌ای برای پرداختن درست به خود پژوهش باشد، تعهد به هنجارها و ارزش‌های علمی است. اخلاقیات علم از نظر Merton ترکیب موزونی از ارزش‌ها و هنجارهای احساسی و عاطفی است که تعهد و التزامی برای دانشمندان ایجاد می‌کند. هنجارها به شکل بایدها و نبایدها، ترجیها و اجازها تجلی می‌یابند و بر مبنای الزامات نهادی مشروعیت پیدا می‌کنند (۲۵). شاید بتوان این ویژگی را مهم‌ترین ویژگی که جهت‌دهنده رویکرد اخلاقی در امور اخلاقیات علمی و پژوهشی باشد، تلقی کرد. درونی‌شدن هنجارها و ارزش‌های علمی در فرد در یک فرایند زیست‌شده علمی شکل می‌گیرد و به روحیه حقیقت‌جویی و مسئولیت‌پذیری در چگونگی رسیدن به کشفیات علمی مرتبط می‌شود. تعهد به علم و هنجارهای آن در تجربیات یکی از اساتید نیز این‌گونه بیان شد: «امکان ندارد یک نفر به علم و ارزش علم برسد، اما متعهد به علم نباشد. اگر کسی به ذات علم دست یابد، فردی متعهد می‌شود و برای این‌که متخصص باشد، باید به موضوعات رشته‌اش از طریق خواندن مقاله‌های گزارش شده، پژوهش‌ها و کتاب‌های مربوطه احاطه داشته

باشد. برای درک نظریه‌ها، باید فرد از فلسفه علم، تاریخ علم و شرایط و واقعیات جامعه خودش آگاهی داشته باشد و نهایتاً به روش علمی مجهز شود.»

بحث

هدف از پژوهش حاضر کشف ابعاد مختلف اخلاق پژوهشی در رشته‌های علوم رفتاری بوده است. با استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۱۵ نفر از اساتید، و پس از تحلیل داده‌ها، ۵ مقوله اصلی شامل اخلاق در انتخاب و بیان مسأله، جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل و تفسیر یافته‌ها، تدوین و نشر نتایج، توجه به ارزش‌ها و هنجارهای علم به دست آمد.

مرحله اول در هر پژوهش انتخاب و بیان مسأله است. بسیاری از مشارکت‌کنندگان در این مرحله به ویژگی‌هایی چون تشخیص درست مسأله، بیان واقعیت و عدم تحریف حقایق در انتخاب موضوع، توانایی و تخصص پژوهشگر در انجام موضوع و همچنین اهمیت و ضرورت مسأله اشاره نمودند. از جمله چالش‌های مهم این مرحله می‌توان به تفاوت و تمایز قائل‌شدن بین مسأله و مشکل اشاره داشت. لازم است از طریق بررسی دقیق پیشینه تحقیق، شکاف‌ها و کمبودهای پژوهش‌شناسایی شوند. از طرفی پژوهشگر بایستی با تکیه به تخصص و صلاحیت حرفه‌ای خود و پایبندی به مسئولیت‌های حرفه‌ای، به مسائل ضروری جامعه بپردازد (۲). مسأله پژوهش نیز باید سهم و نقش مهمی در دانش پژوهشی ایفا کند، اگر مسأله پژوهش درصدی از روشنگری را نداشته باشد، فقط ائتلاف هزینه و وقت است، چراکه «شناخت مسأله اصلی تحقیق، نشانگر ردیابی اصیل در تحقیق است» (۲۶).

در مرحله جمع‌آوری داده‌ها علاوه بر موارد اشاره‌شده در متن، مواردی چون اصول اخلاقی در نمونه‌گیری و اعتبار جامعه پژوهش، دقت و صحت در جمع‌آوری داده‌ها از جمله ملاحظات اخلاقی هستند که در سایر پژوهش‌ها کمتر به آن پرداخته شده بود. در تحقیقات مهارتی و همکاران (۱۳۹۳) ش. (۲)، لشکر بلوکی (۱۳۸۷) ش. (۱۲)، خالقی (۱۳۸۷) ش. (۱۶) به مواردی از کدهای اخلاقی در این مرحله اشاره شده است.

مرحله سوم پایبندی به اصول اخلاقی در تحلیل و تفسیر داده‌ها، از جمله صحت و دقت در داده‌ها، عدم داده‌سازی، جهت‌گیری نداشتن داده‌ها، استفاده از روش تحلیل مناسب با توجه به هدف و عدم تحریف نتایج در تفسیر یافته‌ها و سعه صدر است. پژوهشگر باید پیش از اقدام به تحلیل داده‌ها، اطمینان حاصل کند که آیا داده‌ها به درستی پاسخ‌هایی را که شرکت‌کنندگان ارائه کرده‌اند، منعکس می‌کند؟ آیا همه داده‌ها در جای خود قرار دارند و به حساب آمده‌اند یا این که برخی از دست رفته و حذف شده‌اند؟ آیا هیچ پاسخ غیر معقول و افراطی وجود دارد که درک مرا از پدیده‌های مورد مطالعه تحریف کند؟ (۲۷). در راهنماهایی که برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی در برخی از دانشگاه‌ها تنظیم شده است، در کنار تجزیه و تحلیل داده‌ها به تفسیر آن‌ها و مباحث اخلاقی مرتبط اشاره شده است. از جمله می‌توان پژوهش‌های Meerah و همکاران (۲۰۱۲ م.) و Foster و همکاران (۲۰۰۴ م.) درباره مهارت‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها و شیوه‌ها و نکات مهم مورد نظر را نام برد (۲۸-۲۹).

مرحله چهارم اخلاق در تدوین و نشر نتایج است. عدم تحریف گزارش‌ها و تأیید فرضیه‌های پژوهش، عدم کپی‌برداری از مقالات و پایان‌نامه‌ها، نادیده گرفتن حقوق تمامی نویسندگان و حق چاپ، عدم توجه به حیثیت و اعتبار شرکت‌کنندگان در پژوهش در گزارش نتایج، عدم استناد به منابع معتبر و مرتبط از جمله موارد سوء رفتار در این مرحله است. تأکید ویژه به این مورد در کتاب حرّی (۱۳۹۰ ش.) به صورت مبسوط (۳۰) و در مطالعات خالقی (۱۳۹۰ ش.) (۱۶)، لشکر بلوکی (۱۳۸۷ ش.) (۱۲) و میرعارفین و همکاران (۱۳۹۱ ش.) (۳۱) صورت گرفته است.

نتایج نشان داد که تعهد به ارزش‌ها و هنجارهای علمی از جمله شایستگی‌هایی است که محقق قبل از ورود به جریان پژوهش باید در خود ایجاد کند. هنجارها و ارزش‌های علمی را می‌توان در مواردی چون تعهد اخلاقی پژوهشگر نسبت به گفتمان بالنده علمی دانست، این تعهد به معنای شنونده‌بودن فرد در مقابل دیدگاه‌های رقیب، چه در ارتباطات حضوری و چه در بررسی پیشینه‌ها و دیدگاه‌های مکتوب در جامعه علمی

و عدم موضع‌گیری در این ارتباطات است. تحقیقات نشان می‌دهد یکی از دلایل عدم رعایت اصول اخلاقی در پژوهش‌ها، ضعف جامعه‌پذیری افراد و تعهد هنجاری پایین در آن‌ها است. هاشمیان‌فر و همکاران (۱۳۹۲ ش.) نشان دادند که تقویت تعاملات و ارتباطات در یک محیط علمی چون دانشگاه، می‌تواند منجر به تقویت تعهد هنجاری و در نتیجه تولید علم گردد (۱۳). این یافته با مطالعات، فرهود (۱۳۸۹ ش.) (۱۵) و لشکر بلوکی (۱۳۸۷ ش.) (۱۲) همسو می‌باشد.

محدودکردن مطالعه به سه دانشگاه و انتخاب دیدگاه صرفاً کیفی برای پژوهش حاضر را می‌توان از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر بیان کرد. نتایج این مطالعه راهنمای خوبی در جهت شناسایی مباحث اخلاقی در طی فرایند پژوهش بوده و می‌تواند افق بازتری را پیش روی محققان جوان در رشته‌های علوم رفتاری برای تولید علم اصیل و با کیفیت قرار دهد.

نتیجه‌گیری

بسیاری از پژوهش‌ها به خصوص در کشور در حالی صورت می‌گیرد که محققان از دانش اندکی درباره رعایت اصول اخلاقی در پژوهش برخوردار هستند. حوزه‌های مختلف علمی بر اساس ماهیت روش‌های پژوهشی به کاربرده‌شده در آن، می‌تواند چالش‌ها و مسائل اخلاقی ویژه‌ای را داشته باشد. از جمله حوزه‌های مهم علمی، رشته‌های علوم رفتاری است. یافته‌های پژوهش حاضر که مبین دیدگاه‌های اساتید صاحب‌نظر روش‌شناسی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران است، می‌تواند محققان را به سوی پژوهش اصیل و اخلاقی که سهمی واقعی در توسعه مرزهای دانش ایفا کند، سوق دهد.

تشکر و قدردانی

محقق بر خود لازم می‌داند از تمامی اساتید بزرگواری که در مطالعه مشارکت نمودند، صمیمانه تشکر نماید. تعارض منافع وجود ندارد.

References

1. Ghourchian N, Arasteh H, Jafari P. Encyclopedia of Higher Education. Tehran: Bonyad; 2006. Vol.1. [Persian]
2. Maharati Y, Broumand E, Laghmani H. Ethics in scientific research process. *J Ethics Sci Technol* 2015; 9(1): 1-10. [Persian]
3. Framarzi Gharamaleki A. *Source of Research ethics Mirror Heritage J* 2005; 4(27): 7-17. [Persian]
4. Khenifar H, Bordbar H, Foroughi Qomi F. Explained Ethics and cultural research. *J Moral Knowledge* 2012; 2(2): 85-104. [Persian]
5. Chakoli AN, Chehrenegar L. The Evaluation of Science and Technology in Iran: Structures and Indicators. Conference theme and session: Evaluation of research policies and programs. Tehran: Supreme Council of the Revolution; 1993. [Persian]
6. Aminpoor F. Students and research skills. Translated by Kvartn B. Iran Center for Information and Documentation. E-Magazine The first number, Fourth term; without date. [Persian]
7. Larijani B, Rashidian A. Medical ethics in clinical trials: Research on Dissertations of Clinical trial conducted in hospitals, Tehran University of Medical Sciences. *J Med Council of Islamic Republic of Iran* 1999; 17(1): 60-73. [Persian]
8. Islami SH. Comes such as thief with a light: Plagiarism at the university level. *J Mirror Res* 2012; 22(1):7-17. [Persian]
9. Bahmanabadi S, Jafarabadi T, Sabanvareki B. Observance Ethics research in doctoral Thesis. *J Strateg, Culture* 2015; 7(25): 129-152. [Persian]
10. Ismaili R, Ashktorab T, Ismaili M, RaisYazdi H, Jamal al-Din H. The philosophy of human relations and ethics in medical science. *Med Ethics J* 2012; 5(11): 79-93.
11. Zarabi S. A few notes about Behavioral Sciences. *J Psycho Educ* 1989; 48: 159-182. [Persian]
12. Lashkar-Blocki M. The framework of Codification Professional values and ethics of scientific research and technology. *J Ethics Sci Technol* 2009; 4(1-2): 105-113. [Persian]
13. Hashemianfar A, Rabbani A, Maher Z. Circumstance and consequences normative commitment in universities. *J Ethics Sci Technol* 2013; 8(2): 13-27. [Persian]
14. Eslami Ardekani SH. The status of research ethics in the book about research methodology in Persian: A Critical review. *Method Soc Sci Hum J* 2012; 17(69): 89-125. [Persian]
15. Farhood D. Academic Ethics in Education and Research, *J Ethics Sci Technol* 2011; 14(3-4): 1-4. [Persian]
16. Khaleghi N. Research ethics in the social sciences. *J Ethics Sci Technol* 2009; 3(1-2): 83-92. [Persian]
17. Trevino LK. Moral reasoning and business ethics: Implications for research, education, and management. *J Bus Ethics* 1992; 11(5-6): 445-459.
18. Diener E, Crandall R. Ethics in social and behavioral research. USA: Chicago Press; 1978.
19. Adib M, Parvivi S, Salsali M. Qualitative research methods. 3rd ed. Tehran: Boshra publication; 2011. [Persian]
20. Mohammad Puor A. Qualitative research method, Anti Method. Tehran: Sociologists; 2012. [Persian]
21. Nasr AR, et al. Qualitative and quantitative research method In Education and Psychology. Translated by Borg M, Gall J. Tehran: University of Shahid Beheshti; 2012. [Persian]
22. Khaki GR. The research methodology by dissertation approach. Tehran: Baztab; 2006. [Persian]
23. Thomas AB. Research skills for management studies. USA: Psychology Press; 2004.
24. Naderi E, Seif Naraghi M. Research methods and how to evaluation of research methods in the humanities. Tehran: Badr; 2013. [Persian]
25. Merton RK. Social Theory and Social Structure. USA: Glencoe, IL: The Free Press; 1957.
26. Sekaran V. Research Methods for Business: a skill building approach. 2nd ed. USA: John Wiley & Sons; 1992.
27. Pashasharifi H et al. Applied multivariate research: design and interpretation. Translated by Lawrence M. Tehran: Roshd; 2016. [Persian]
28. Meerah TS, Osman K, Zakaria E, Ikhsan ZH, Krish P, Lian DK.C, et al. Measuring Graduate Students Research Skills. *Procedia-Soc Behav Sci* 2012; 60(2012): 626-629.
29. Forester M, Kahn JH, Hesson-McInnis MS. Factor structures of three measures of research self-efficacy. *J Career Assess* 2004; 12(1): 3-16.
30. Horri A. Scientific Publication Ethics. Shiraz: Islamic World Science Citation Database; 2012. [Persian]
31. Mirarefin M, Shayegan J, Madaeni SS, Omidkhah MR. The necessity of Observance Ethics in writing scientific papers and reports. *Iran Chem Engin J* 2012; 11(62): 80-83. [Persian]